

dr Sławomir PASTUSZKA

Wydział Prawa, Zarządzania i Administracji, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
e-mail: spastuszka@op.pl

DOI: 10.15290/ose.2016.06.84.05

POLITYKA ROZWOJU WSCHODNICH NIEMIEC – CELE, NARZĘDZIA, EFEKTY

Streszczenie

Celem artykułu jest ocena skuteczności polityki łączenia dwóch części Niemiec za sprawą zdyktowania rozwoju wschodnich krajów związkowych, stanowiących wcześniej Niemiecką Republikę Demokratyczną. Realizacja tego zamierzenia wymagała zastosowania przemyślanych sposobów pozyskania środków finansowych i racjonalnego ich wykorzystania w najważniejszych dziedzinach życia gospodarczego i społecznego. W opracowaniu przedstawiono: rozmiar i formy pomocy finansowej, ich ewolucję, najważniejsze cele i obszary wsparcia. Na tym tle dokonano analizy zaistniałych zmian podstawowych wielkości w gospodarce Niemiec Wschodnich. Przeprowadzona analiza posłużyła wskazaniu ogólnie pozytywnych rezultatów przyjętej koncepcji polityki interwencji, jednak zaakcentowano również potrzebę jej kontynuacji i dalszego doskonalenia.

Słowa kluczowe: Niemcy Wschodnie, Niemcy Zachodnie, polityka rozwoju, rozwój społeczno-gospodarczy

DEVELOPMENT POLICY OF EASTERN GERMANY: OBJECTIVES, TOOLS, EFFECTS

Summary

The aim of the paper is to assess the effectiveness of reuniting of the regions of the former Democratic Republic Germany with the western part of the country through the acceleration of the development of the eastern lands. The realization of that goal required ingenuity in obtaining financial resources and their rational use in key areas of economic and social life. The present analysis concerns the overall positive results of the adopted concept of interventionist policy, but also emphasizes the need for its continuation and improvement.

Key words: Eastern Germany, Western Germany, development policy, socio-economic development

JEL: E01, E69, E35

1. Wstęp

Zjednoczenie Niemiec w październiku 1990 roku zapoczątkowało proces scalania, od 1949 roku odrębnych i odmiennych państw. Przebudowa Wschodnich Niemiec wymagała podjęcia wielokierunkowych działań. Ich celem było dostosowanie gospodarki wschodnioniemieckiej do systemu obowiązującego w landach zachodnich i wymagań otwartej gospodarki rynkowej. Zmiany były konieczne, praktycznie w każdej dziedzinie życia gospodarczego i społecznego, dlatego wiązały się z dużymi nakładami finansowymi. Nowe kraje związkowe nie były w stanie ich samodzielnie sfinansować. W związku z tym, postanowiono wspierać ich rozwój, przeznaczając na ten cel środki finansowe ze wszystkich możliwych źródeł, w tym: rządu federalnego, landów zachodnich i Unii Europejskiej.

Celem opracowania jest ocena: założeń, priorytetów, form i rezultatów przyjętej polityki wspierania rozwoju wschodnich landów. Podjęto próbę odpowiedzi na pytania: jakie uzyskano efekty tej polityki i w jakim stopniu przyczyniła się ona do zmniejszenia dystansu rozwojowego pomiędzy wschodnioniemieckimi landami a bogatszymi Niemcami Zachodnimi. W artykule syntetycznie omówiono koncepcję rozwoju społeczno-gospodarczego i zadania polityki zmierzającej do ich skutecznej realizacji. Następnie zaprezentowano ogólną charakterystykę wschodnich landów, przedstawiono wielkość i kierunki ich wsparcia, a także podjęto próbę ustalenia rodzaju i skali najważniejszych przemian gospodarczych i społecznych. Opracowanie podsumowano rozważaniami wraz z ważniejszymi wnioskami.

2. Polityka rozwoju społeczno-gospodarczego i jej uwarunkowania

W literaturze przedmiotu rozwój społeczno-gospodarczy jest definiowany jako ukierunkowane zmiany ekonomiczne i społeczne, jakim podlegają społeczeństwa i gospodarki [Acoecella, 2002, s. 196]. Zwykle proces ten cechuje się nie tylko ilościowym przyrostem produkcji, inwestycji i konsumpcji charakterystycznym dla wzrostu gospodarczego, ale również istotnymi przemianami jakościowymi w sferze: technologii i organizacji produkcji, sposobu zarządzania, systemu regulacji, w ramach której funkcjonuje gospodarka, rozwiązań instytucjonalnych, kultury i wyznawanych wartości, polityki, stosunków społecznych i stanu środowiska naturalnego [Kołodko, 2008, s. 265].

Stymulacja rozwoju gospodarczego musi być oparta na właściwym zrozumieniu zbiegu wielu okoliczności rozwoju oraz realizacji odpowiedniej strategii i polityki dzięki racjonalnemu kształtowaniu koincydencji czynników determinujących procesy rozwoju w takim stopniu, w jakim jest to celowe i możliwe. W wypracowywaniu decyzji o wyborze celów strategii i zastosowanych środkach ich realizacji powinny uczestniczyć organizacje i zainteresowane środowiska. Taką politykę rozwoju należy umiejętnie łączyć z działaniami na rzecz reform strukturalnych i budowy instytucji rynkowych. Niezbędne jest zapewnienie koegzystencji pomiędzy sferą regulacyjną państwa a mechanizmami rynku, tak żeby sprzyjać możliwie pełnemu wykorzystaniu wszystkich dostępnych za-

sobów. Współcześnie chodzi nie tylko o zasoby naturalne, fizyczne lub tradycyjnie rozumiany kapitał finansowy, ale głównie o wysoką jakość kapitału ludzkiego i wysoki poziom edukacji warunkujące rozwój gospodarki opartej na wiedzy. Istotne znaczenie odgrywają zasoby społeczno-kulturowe kształtujące: sumienność, uczciwość, odpowiedzialność za wspólne sprawy, zaufanie, skłonność do rywalizacji oraz zdolność do współpracy [Pastuszka, 2015, s. 63-75]. Ważna jest także sieć współpracy między podmiotami prywatnymi działającymi w obrębie danego terytorium a istniejącymi tam instytucjami publicznymi, jednostkami naukowo-badawczymi, ośrodkami doradczo-szkoleniowymi [Pastuszka, 2014, s. 23].

Interwencjonizm państwowy nie powinien polegać na ingerowaniu w procesy produkcyjne, lecz musi sprowadzać się do przemyślanego kształtowania ich uwarunkowań. Władza publiczna musi: angażować się w umiejętną regulację aktywności podmiotów gospodarczych, kształtować sposoby rozwiązywania możliwych konfliktów między nimi, tworzyć odpowiednie ramy instytucjonalne. Instrumentów dostępnych w polityce rozwoju należy używać wybiórczo i rozważnie. Optymalne wykorzystanie istniejących zasobów jest zadaniem władz publicznych, szczególnie w regionach słabo rozwiniętych, a pozytywne efekty są miarą skuteczności realizowanej polityki rozwoju.

3. Ogólna charakterystyka wschodnioniemieckich krajów związkowych

Wschodnie Niemcy stanowią zwarty obszar dawnej Niemieckiej Republiki Demokratycznej o powierzchni 108,8 tys. km² (30,4% ogólnej powierzchni kraju), który zamieszkuje 15,9 mln osób (prawie 20% ludności kraju). Znaczna część obszaru charakteryzuje się równinnym i pagórkowatym krajobrazem o łagodnym klimacie kontynentalnym. W skład tego wschodnioniemieckiego makroregionu wchodzi sześć obecnych krajów związkowych, tj.: Meklemburgia-Pomorze Przednie, Brandenburgia, Berlin jako wydzielony kraj związkowy, Saksonia, Saksonia Anhalt i Turyngia. Gęstość zaludnienia Niemiec Wschodnich jest stosunkowo niska – na każdy kilometr przypada zaledwie 116 osób (w zachodniej części średnio 262 osób/1 km²). Największe zagęszczenie ludności w kraju i landach wschodnich, co jest naturalne, występuje w Berlinie (3 375 osób na km²). Spośród landów wschodnich najgęściej jest zaludniona Saksonia, zwłaszcza jej okręg Chemnitz, w którym mieszka średnio ponad 320 osób na km². Z kolei, najmniejsze zaludnienie jest rejestrowane na Pojezierzu Meklemburskim i w północnej części Brandenburgii (w niektórych okręgach wynosi około 50 osób na km²).

Do najważniejszych wschodnioniemieckich ośrodków przemysłowych i jednocześnie najbardziej zaludnionych miast (powyżej 500 tys. mieszkańców), oprócz Berlina (3,4 mln mieszkańców), są zaliczane: Drezno (525,5 tys.) i Lipsk (520,8 tys.). Mniejszymi miastami, o liczbie ponad 200 tys. są: Chemnitz (w latach 1953-1990 nosiło nazwę Karl-Marx-Stadt) (241,2 tys.), Halle (Saale) (231,4 tys.), Magdeburg (229,9 tys.) i Erfurt (203,5 tys.), Rostock (202,9 tys.). Poniżej 200 tys. mieszkańców liczą: Poczdam (159,5 tys.) oraz Jena (106,9 tys.) [Statistisches Jahrbuch, 2014, s. 14, 30]. Niekorzystnym zjawiskiem wschodnich landów jest trwała tendencja spadkowa liczby ludności, wynikająca z niskiej

dzielnosci oraz emigracji, glownie do zachodnioniemieckich landow. Zatrudnienie utrzymuje sie na poziomie podobnym do sredniego w kraju, ale jego struktura jest niekorzystna. Udzial zatrudnionych w rolnictwie landow wschodnich jest prawie o polowe wyzszy niz przecietnie w kraju. Niewielka przewaga utrzymuje sie rowniez w przemyśle i budownictwie, natomiast w sektorze uslug zatrudnienie jest nizsze od sredniej krajowej. Stopa bezrobocia od lat zachowuje poziom wyzszy o polowe od sredniego w kraju i niepokoi zwlaszcza w grupie ludzi mlodych. W 2013 roku wartosc PKB w przeliczeniu na jednego mieszkancza landow wschodnich (bez Berlina) ukszaltowala sie w granicach od 67,1% do 74,2% sredniej dla Niemiec, a w Berlinie na poziomie 96,1%. Najnizszy PKB *per capita* odnotowal land Meklemburgia-Pomorze Przednie, w ktorym duzy udzial w gospodarce zajelo rolnictwo, a najwyzszy wysoko zurbanizowana Saksonia z rozwinietymi i roznorodnymi galaziami przemyslu.

TABELA 1.

Podstawowe dane o wschodnich krajach związkowych Niemiec

Nazwa polska (nazwa oryginalna landu)	Powierzchnia (w km ²)	Stolica	Ludność		PKB <i>per capita</i> (w cenach bieżących)	
			(tys. os.)	(na 1 km ²)	(w tys. euro)	(w %)
Niemcy	357 169	Berlin	80 767	226	33 355	100
Niemcy Zachodnie	248 366	–	65 225	262	39 391	106,1
Niemcy Wschodnie (bez Berlina)	107 911	–	12 505	116	23 585	70,7
Berlin	892	Berlin	3 470	3 890	30 642	91,9
Brandenburgia (Brandenburg)	29 486	Poczdami	2 458	83	23 751	71,2
Meklemburgia-Po- morze Przednie (Mecklenburg-Vor- pommern)	23 210	Schwerin	1 599	69	22 817	68,4
Saksonia (Sachsen)	18 420	Drezno	4 055	220	24 226	72,6
Saksonia Anhalt (Sachsen-Anhalt)	20 451	Magdeburg	2 236	109	23 196	69,5
Turyngia (Thüringen)	16 172	Erfurt	2 157	133	23 168	69,5
Niemcy Wschodnie (z Berlinem)	108 803	–	15 975	147	25 129	75,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: [Statistisches Bundesamt...].

4. Wsparcie ze środków krajowych transformacji gospodarczej w Niemczech Wschodnich

Pomoc finansowa trafiała do wschodnich landów w różnych formach, w postaci: transferów socjalnych z budżetu federalnego, subwencji inwestycyjnych, ulg budowlanych, wyrównywania finansowego budżetów landów (*Länderfinanzausgleich*), specjalnych odpisów amortyzacyjnych, kredytów i gwarancji kredytowych (*Kreditanstalt für Wiederaufbau*) [Kamiński, 2007, s. 11]. Różne źródła i formy wsparcia oraz zaistniałe w tym czasie

zmiany walut (z DM na euro, a wcześniej wykorzystywanie do rozliczeń ECU) nie pozwalają na dokładne ustalenie rozmiarów udzielonej pomocy. Ponadto, od 1999 roku niemiecki rząd zaprzestał wydawać oficjalne informacje na temat kosztów procesu zjednoczenia i wsparcia wschodnich landów. Uznano przy tym, że mechaniczne sumowanie wszelkich wydatków stanowi błąd merytoryczny ze względu na procesy inflacyjne oraz zmiany relacji między poszczególnymi rodzajami kosztów osobowych i rzeczowych. W związku z tym w publikacjach są podawane różne kwoty udzielonej pomocy finansowej [Kalka, Kiwerska, 2004]. Z wyliczeń Manfreda Wegnera i Bundestagu wynika, że w okresie 1991-1998 wschodnim krajom przekazano brutto 1,37 biliona marek, co po opłaceniu obowiązujących podatków wyniosło 1,03 biliona marek netto. Heinz Jansen oszacował kwotę pomocy wschodnim landom na netto 820,2 mld euro [Jansen, 2004, s. 3]. Według obliczeń Instytutu Badań Gospodarki (IWH), suma transferów od 1991 roku do 2003 roku wyniosła około 1,2 biliona euro brutto (netto – 900 mld euro) [*Die Explosion des Wohlstands*, 2004]. Nie ulega wątpliwości, że wysokość pomocy udzielanej nowym landom systematycznie wzrastała i w 1995 roku osiągnęła maksimum. Do tego roku przepływy finansowe netto do Wschodnich Niemiec zostały oszacowane na jedną trzecią PKB byłej NRD [Quehenberger, 2000, s. 117]. W kolejnych latach transfery stopniowo zaczęły się zmniejszać.

Wielkość dotacji udzielonej poszczególnym landom głównie była związana z liczbą ich mieszkańców i poziomem rozwoju. Z raportu niemieckiego Ministerstwa Gospodarki i Energii wynika, że w latach 1990-2014 na samo wspieranie rozwoju gospodarczego w nowych landach przekazano ponad 200 mld euro. Największe wsparcie w przeliczeniu na mieszkańca trafiło do: Saksonii-Anhalt, Saksonii, a następnie do Turynгии, Brandenburgii, Meklemburgii-Pomorza Przedniego i Berlina [*Wirtschaftsdaten Neue Länder*, 2015, s. 20].

TABELA 2.

Wielkość i struktura rodzajowa transferów finansowych do wschodnioniemieckich krajów związkowych w latach 1991-1998

Wyszczególnienie		Struktura (w %)
I	Transfery brutto łącznie	100,0
1.	Transfery socjalne	43,6
2.	Transfery dla władz lokalnych	31,2
3.	Inwestycje publiczne	17,2
4.	Dotacje inwestycyjne	8,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Wegner 1996, s. 20; *Der Finanzplan...*].

W latach 1991-1998 największą pozycję w transferach finansowych stanowiły środki przeznaczone na cele socjalne (tabela 2.), w tym na ubezpieczenia emerytalne i zasiłki dla bezrobotnych (43,6% całkowitej pomocy finansowej). W sytuacji historycznego przedsięwzięcia łączenia dwóch części Niemiec różnych: politycznie, społecznie i gospodarczo, a stanowiących wcześniej jednolite państwo (Rzeszę), być może takie wydatki

były konieczne. Chodziło o: rekompensatę utraty miejsc pracy i dochodów, niedopuszczenie do niepokojów społecznych i niekontrolowanej emigracji, akceptację trudnych decyzji politycznych.

Drugą co do wielkości pozycję w transferach stanowiło wsparcie budżetów władz lokalnych, obejmujące kompensację niskich dochodów podatkowych wywołanych procesem transformacji przedsiębiorstw (31,2%). Transformacja gospodarki wschodnionieemieckiej w dużym stopniu polegała na: likwidacji istniejących przedsiębiorstw lub znacznym ograniczeniu poziomu zatrudnienia, wyraźnym spadku dochodów podatkowych dla krajowych budżetów i ograniczeniu poziomu ich wydatków publicznych. Spowodowane tym napięcia społeczne również mogły być źródłem oporu mieszkańców wschodnich landów przeciwko integracji kraju. Ponad 17% pomocy przeznaczono na modernizację i rozbudowę wyraźnie zaniedbanej i zniszczonej infrastruktury oraz budynków o standardzie odbiegającym od poziomu w zachodnich landach. Chodziło o usunięcie dostrzeganych na każdym kroku różnic w jakości życia i związanych z nimi uciążliwości, co także mogło skłaniać mieszkańców Wschodnich Niemiec do emigracji. Mimo że unowocześnienie wschodnionieemieckiej gospodarki należało uznać za cel podstawowy, to tylko 8% ogółu transferów finansowych przeznaczono na bezpośrednie wsparcie przedsiębiorstw.

Podstawowym programem skierowanym w stronę wyrównywania różnic w rozwoju gospodarczym i infrastrukturalnym między wschodem a zachodem Niemiec był program przebudowy wschodu, tj.: *Wspólne Działanie Ożywienia Wschodu (Gemeinschaftswerk Aufbau Ost)*, którego głównym celem było tworzenie struktury gospodarczej we wschodnich Niemczech (*Verbesserung der Regionalen Wirtschaftsstruktur*) zdolnej do konkurencji na arenie międzynarodowej [Kamiński, 2007, s. 11]. W ramach tego programu w latach 1991-1994 do nowych krajów związkowych trafiło 82,2 mld euro z Funduszu Jedności Niemiec (*Deutsche Einbeit*), a następnie w latach 1995-2004 kolejne 105 mld euro z Paktu Solidarności I (Solidarpakt I). Jeszcze przed wygaśnięciem Paktu Solidarności I, niemiecki rząd w porozumieniu z zachodnimi krajami związkowymi zdecydował o kontynuacji w latach 2005-2019 drugiego pakietu pomocy finansowej dla wschodnich landów (Solidarpakt II) i przeznaczenia na ten cel 156,4 mld euro [Ragnitz, 2005, s. 288-292; Brocka-Palacz, 2008, s. 19-29]. Przyjęto, że wsparcie powinno zostać skierowane w stronę czterech zasadniczych obszarów, takich jak: wzmocnienie wzrostu gospodarczego i zatrudnienia, poprawa innowacyjności gospodarki, wzmocnienie spójności regionów, podniesienie konkurencyjności. Program wzmocnienia wzrostu gospodarczego zakładał dalszą likwidację braków w infrastrukturze technicznej (105,3 mld euro) oraz wsparcie inwestycji produkcyjnych (51,1 mld euro). Oczekiwano, że olbrzymie kwoty pomocy finansowej staną się siłą napędową szybkiego i trwałego wzrostu gospodarczego. Przewidziano: kontynuację budowy i rozbudowy sieci autostrad, budowę międzynarodowego portu lotniczego Berlin-Brandenburg, przebudowę miast i modernizację substancji mieszkaniowej oraz poprawę struktury agrarnej i ochronę wybrzeży.

W obszarze modernizacji gospodarki przewidziano przede wszystkim wspieranie regionalnych „motorów wzrostu”, za które głównie uznano skupione w dużych miastach sektory kapitałochłonne, tj.: chemiczny, energetyczny, motoryzacyjny. Przyjęto,

że wielkie inwestycje w innowacyjne branże i technologie, traktowane jako bieguny wzrostu, wpłyną na szybszy wzrost gospodarczy największych wschodnioniemieckich miast, takich jak: Poczdam, Schwerin, Erfurt, Drezno, Eisenach i Zwickau (przemysł samochodowy) i otaczających je obszarów, co powinno w przyszłości doprowadzić do zmniejszenia dysproporcji w poziomie rozwoju między tymi obszarami a zachodnimi landami. Jednocześnie wsparcie uzyskały regionalne klastry przedsiębiorczości w formie preferencyjnych kredytów dla inwestorów, dotacji do inwestycji w sektorze B+R, budowania sieci współpracy przedsiębiorstw, ośrodków naukowych i badawczych oraz innych instytucji rozwojowych, a także na rzecz ożywienia rynku pracy [Czech-Rogosz, 2007, s. 129-132].

5. Wsparcie wschodnich krajów związkowych ze środków Unii Europejskiej

Krajową pomoc finansową dla wschodnich landów powiększyły środki europejskie, przekazywane zgodnie z okresami programowania obowiązującymi w unijnej polityce spójności, czyli od zjednoczenia Niemiec do 1993 roku, a następnie w latach 1994-1999, 2000-2006, 2007-2013.

TABELA 3.

Wielkość wsparcia dla wschodnich krajów ze środków unijnej polityki regionalnej w latach 1991-1998

Okres programowania	Waluta	Wielkość wsparcia ze środków europejskich (w mld)
1991-1993	ecu	3
1994-1999	euro	12,5
2000-2006	euro	20,7
2007-2013	euro	15,3
2014-2020	euro	9,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: [Bundesministerium für Wirtschaft und Energie...].

Wielkość pomocy unijnej dla nowych krajów związkowych w porównaniu z transferami finansowymi z budżetu federalnego była wyraźnie mniejsza i ulegała zmianom. Najpierw wzrosła ze średnio 1 mld ecu rocznie w latach 1991-1993 do prawie 3 mld euro w latach 2000-2006, następnie zmniejszyła się do średnio 2,2 mld euro rocznie w latach 2007-2013 i 1,4 mld euro w latach 2014-2020. Spadek wielkości środków strukturalnych wynika z „przechodzenia” niektórych wschodnioniemieckich powiatów z pierwszego celu *Konwergencja* do celu drugiego *Regionalna konkurencyjność i zatrudnienie*, po osiągnięciu poziomu ich rozwoju wyznaczonego w europejskiej polityce spójności.

W pierwszych dwóch okresach (1991-1999) programowania pomocy unijnej największą pulę środków (25,7%) przeznaczono na: poprawę konkurencyjności rolnictwa i rybołówstwa, tworzenie warunków do rozwoju obszarów wiejskich, jak również wspieranie zatrudnienia i kształcenia zawodowego (21,4%). Ważnym obszarem wsparcia była także budowa, rozbudowa i modernizacja infrastruktury technicznej (19,9%)

oraz pomoc dla małych i średnich przedsiębiorstw (19,0%). Relatywnie mniejsze nakłady przeznaczono na ochronę środowiska (9,0%) oraz na badania i rozwój (5,0%).

Struktura wydatków ze środków Unii Europejskiej, mimo niektórych wątpliwości związanych z wysokimi nakładami na modernizację infrastruktury, w większym stopniu niż struktura wydatków pomocy federalnej odzwierciedla podstawowy cel polityki spójności, jakim jest konkurencyjność gospodarki i likwidowanie jej problemów strukturalnych [Strubelt, 2010, s. 71-90]. Ten cel wyraźniej został zaakcentowany w następnych latach. W kolejnym okresie programowania (2000-2006) priorytetem pomocy unijnej był rozwój przedsiębiorstw i ich instytucjonalnego otoczenia, zwłaszcza na obszarach wiejskich (45%). Znaczną pomoc finansową skierowano również w stronę wzmocnienia systemu edukacji i szkolenia (28,3%). Oprócz tych priorytetów, za uzasadniony uznano dalszy rozwój infrastruktury transportowej, nadal przeznaczając na nią dość dużą część pomocy unijnej – 22,7% [Popławski, 2011; Czykier-Wierzba, 2003, s. 46]. W perspektywie finansowej 2007-2013 najważniejszymi celami pomocy pozostawały: wzmocnianie konkurencyjności przedsiębiorstw, tworzenie miejsc pracy, podnoszenie kwalifikacji zawodowych pracowników oraz rozbudowa infrastruktury [*Förderperiode 2007-2013*]. W okresie programowania 2014-2020 priorytety wsparcia z funduszy strukturalnych wynikały z celów sformułowanych w Strategii Lizbońskiej, a następnie ze strategii gospodarczej „Europa 2020” [Pastuszka, 2010, s. 316-334]. W niemieckiej Umowie Partnerstwa 2014-2020 nadal istotny pozostaje wzrost konkurencyjności małych i średnich przedsiębiorstw, ale jednocześnie zaakcentowano znaczenie dla tego wzrostu badań naukowych i innowacji oraz redukcji emisji dwutlenku węgla we wszystkich sektorach gospodarki, a także wykorzystanie potencjału rynku pracy, zwiększenie integracji społecznej i poprawę wyników nauczania [*Cohesion Policy and Germany, 2014; Förderperiode 2014-2020*].

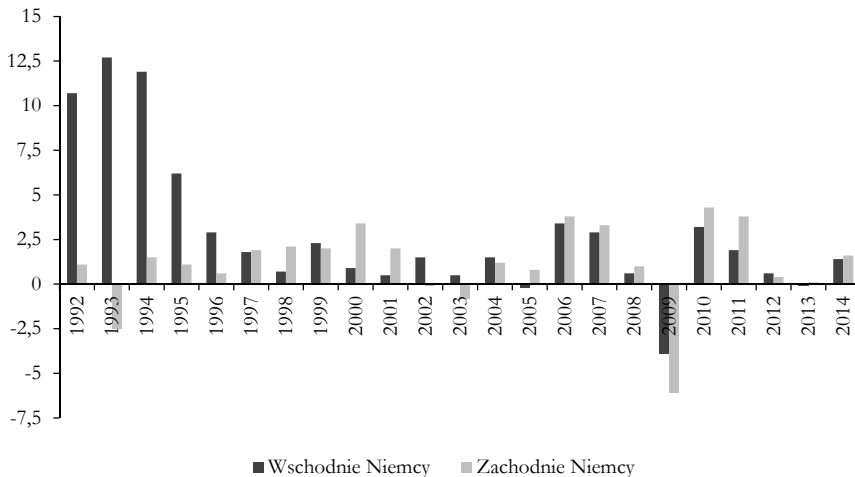
6. Przemiany gospodarcze

Pomoc finansowa, udzielona wschodnim landom, umożliwiła w latach 1991-2014 wybudowanie 3 913 km dróg: ogólnokrajowych, regionalnych i powiatowych oraz 973 km autostrad. Jednocześnie wybudowano około 2 600 tys. mieszkań wraz z towarzyszącą, nowoczesną infrastrukturą komunalną. W szczytowym okresie boomu budowlanego w 1997 roku ponad jedna czwarta wszystkich mieszkań oddanych do użytku w Niemczech przypadła na landy wschodnie. W przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców ilość oddanych mieszkań w nowych landach była prawie dwukrotnie większa niż średnio w Niemczech, np.: w Brandenburgii oddano do użytku 131 apartamentów, w Meklemburgii-Pomorzu Przednim 120, w Saksonii 119, podczas gdy średnio w Niemczech 70 apartamentów. Dzięki dużym nakładom inwestycyjnym, w latach 1991-2011 ponad trzykrotnie zwiększyła się wartość środków trwałych brutto [25 *Jahre Deutsche Einheit*, 2015, s. 80]. Zmodernizowano większość przedsiębiorstw i wprowadzono nowoczesne, obowiązujące dotąd w RFN, zasady zarządzania i marketingu.

Zrealizowana koncepcja integracji dwóch, dotychczas odrębnych, części Niemiec doprowadziła do wyraźnie wyższego tempa rozwoju gospodarczego landów wschodnich i wzrostu znaczenia ich gospodarki [Moszyński, 2011, s. 253-268]. Najwyższe tempo wzrostu PKB w tych landach (około 10% średniorocznie) odnotowano w latach 1992-1996, kiedy transfery finansowe systematycznie rosły i osiągnęły maksimum w 1995 roku. Ponadprzeciętne tempo wzrostu wschodnioniemieckiej gospodarki w tym okresie, które sprzyjało konwergencji, było wywołane przede wszystkim nasileniem inwestycji w infrastrukturę drogową i w mieszkalnictwo [Bryx, Jadach-Sepiolo, 2009, s. 37-39; Kalka, Kiwierska, 2004, s. 106-107]. W kolejnych latach, wraz z zakończeniem wielu przedsięwzięć inwestycyjnych i zniesieniem ulg budowlanych w budownictwie mieszkaniowym, dynamika wschodnioniemieckiej gospodarki wyraźnie osłabła, wręcz wzrastała wolniej niż w zachodnich landach¹. Jak wynika z wykresu 1., światowy kryzys finansowy i gospodarczy w latach 2008-2009 spowodował wyraźną recesję zarówno we wschodnich, jak i zachodnich landach, przy czym spadek tempa PKB w Niemczech Zachodnich było o około 60% większy niż na wschodzie kraju. Wiąże się to z tym, że wschodnioniemieckie przedsiębiorstwa mniej eksportują i dlatego pogorszenie sytuacji na zagranicznych rynkach nie uderzyło w nie tak mocno, jak w przedsiębiorstwa na zachodzie kraju.

RYSUNEK 1.

Tempo wzrostu PKB Wschodnich i Zachodnich Niemiec (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Wirtschaftsdaten. Neue Bundesländer, 2015, s. 5].

¹ Sumaryczny wzrost PKB Wschodnich Niemiec na przestrzeni 24 lat (1991-2014) wyniósł 63,9%, a zachodniej części Niemiec 26,5%. Intensywne nadrobienie dystansu gospodarczego, dzielącego wschodnioniemieckie kraje związkowe od zachodnich landów, miało miejsce w latach 1992-1996, gdy PKB wschodniej części Niemiec wzrósł o 44,4%, podczas gdy Zachodnich Niemiec zaledwie o 1,8%. W kolejnym, znacznie dłuższym, podokresie (1997-2014) PKB wschodnich krajów związkowych wzrósł o 19,5%, a landów zachodnich o 24,7%.

Poniesione wydatki i realizowane inwestycje przyczyniły się do szybszego wzrostu gospodarczego – w latach 1991-2013 PKB landów wschodnich wzrósł o 181,8%, podczas gdy landów zachodnich tylko o 70,9%. Spośród landów wschodnich największy wzrost PKB odnotowały kolejno: Turyngia (o 205,3%), Brandenburgia (o 203,1%), Saksonia (o 178,9%), Saksonia-Anhalt (o 162,2%), Meklemburgia-Pomorze Przednie (o 160,3%). Na szczególną uwagę zasługuje Berlin, którego tempo rozwoju było w latach 1991-2013 wyraźnie niższe (PKB Berlina wzrósł tylko o 60%) od pozostałych wschodnich landów. Znaczenie gospodarcze Berlina nie zwiększyło się, pomimo przywrócenia miastu funkcji stolicy zjednoczonych Niemiec, przeniesieniu do niego części urzędów federalnych i przeprowadzonych na ogromną skalę inwestycji infrastrukturalnych, w tym w infrastrukturę transportową [Smętkowski 2012, s. 29-52]. Wbrew oczekiwaniom, w Berlinie swoich siedzib nie ulokowały niemieckie i zagraniczne koncerny [Krätke, 2000, s. 55-72]. Obecnie największy udział w gospodarce Berlina mają usługi okołobiznesowe, kulturalne, a w dalszej kolejności – wiedzochłonne gałęzie przemysłu.

Charakterystyczną cechą gospodarki niemieckiej jest jej policentryczność. Dużą rolę w niej odgrywają mniejsze, ale bogatsze od Berlina miasta portowe, a mianowicie: Hamburg i Brema. Ponadto, wiele największych przedsiębiorstw ma swoje siedziby w takich miastach, jak: Monachium, Stuttgart, Essen. Nadal ośrodkiem narodowych instytucji, takich jak Deutsche Post i Deutsche Telekom, pozostaje Bonn. Również w landach wschodnich kształtują się tzw. latarnie regionalne, zwłaszcza Drezno, gdzie rozbudowano infrastrukturę naukowo-badawczą i zapewniono wysoki poziom usług publicznych [Strubelt, 2010, s. 76]. Podobnie ośrodki badawczo-rozwojowe są lokowane w Brandenburgii, w bezpośrednim sąsiedztwie Berlina. Obecnie trudno przewidywać, że sytuacja w tym zakresie w najbliższym czasie ulegnie zmianie, dlatego otwarte pozostaje pytanie: w jaki sposób i w jakim tempie będą tworzone w Berlinie nowe miejsca pracy, aby mógł on skutecznie rywalizować z innymi ośrodkami wzrostu. Mimo odnotowanej słabszej dynamiki, PKB Berlina w 2013 roku, analogicznie jak w 1991 roku, był nadal najwyższy we Wschodnich Niemczech (27% PKB). Sumarycznie dynamika PKB jest wyższa w landach wschodnich niż na zachodzie kraju. Największe landy zachodnie w latach 1991-2013 uzyskały jednak przyrost PKB zbliżony i wyraźnie wyższy od Berlina – Nadrenia Północna Westfalia o 62%, a Bawaria o 93%, co skłania do poszukiwania przyczyn tej zaskakującej sytuacji, zwłaszcza biorąc pod uwagę wielkość inwestycji zrealizowanych w nowej stolicy Niemiec. Niektórzy źródeł niepowodzenia Berlina upatrują w: jego dziedzictwie kulturowym, pruskiej bucie, mentalnych pozostałościach III Rzeszy, centralizmie i narodowym socjalizmie, będących przeciwieństwem wartości wyznawanych w RFN [Ciechanowski, 2001, s. 93].

TABELA 4.

PKB landów wschodnich krajów związkowych Niemiec

Land	PKB		PKB <i>per capita</i>			
	1991	2013	1991		2013	
	(w mln euro)	(w mln euro)	(w euro)	(w %)	(w euro)	(w %)
Niemcy	1 534 600	2 737 600	19 186	100	33 355	100
Zachodnie Landy	1 362 368	2 328 295	22 004	114,7	35 391	106,1
Wschodnie Landy bez Berlina	106 493	300 119	7 278	37,9	23 585	70,7
Berlin	65 739	109 186	19 117	99,6	30 642	91,9
Brandenburgia	19 507	59 125	7 614	39,7	23 751	71,2
Meklemburgia-Pomorze Przednie	14 238	37 061	7 464	38,9	22 817	68,4
Saksonia	35 818	99 894	7 586	39,5	24 226	72,6
Saksonia-Anhalt	20 215	53 004	7 095	37,0	23 196	69,5
Turyngia	16 715	51 034	6 450	33,6	23 168	69,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: [Statistisches Bundesamt...].

Produkt krajowy brutto na mieszkańca w landach wschodnich bez Berlina w 1991 roku wyniósł 7 278 euro, co stanowiło 37,9% przeciętnej wielkości Niemiec i 33,1% landów zachodnich. W 2013 roku wielkość PKB *per capita* wschodnioniemieckich landów wyniosła 23 585 euro i w porównaniu z 1991 rokiem wzrosła o 224%, tym samym zwiększyła swój udział w PKB *per capita* Niemiec i landów zachodnich, odpowiednio do 70,7% i 66,6%. Najszybciej proces konwergencji odnotowała Turyngia, a następnie Saksonia, Saksonia-Anhalt i Brandenburgia. W 2013 roku wielkość PKB na osobę w stosunku do średniej wielkości dla Niemiec stanowiła: w Berlinie – 91,9%, w Saksonii – 72,6%, Brandenburgii 71,2%, Saksonii-Anhalt i Turyngii po 69,5% oraz w Meklemburgii-Pomorzu Przednim – 68,4%. Spośród landów wschodnich PKB *per capita* jest najwyższy w Berlinie, bowiem nadal kształtuje go również gospodarka byłego Berlina Zachodniego. Z dokonanej analizy wynika, że wbrew sformułowanym opiniom, statystyczna poprawa pozycji wschodnich landów była rezultatem przede wszystkim wyższego tempa wzrostu gospodarczego, a nie głównie migracji ludności z tej części Niemiec². Niemniej, choć PKB w przeliczeniu na mieszkańca wschodnioniemieckich landów podwoił się w ciągu ostatnich 22 lat, to nadal pozostaje o jedną trzecią mniejszy niż na zachodzie kraju. Wskazuje to na potrzebę dalszego wspierania rozwoju gospodarki wschodnich landów i większego wykorzystania wiedzy i innowacji [Kirbach, Schmie-deberg, 2008, s. 435-457].

² Gdyby liczba ludności landów wschodnich bez Berlina utrzymała się na poziomie z 1991 roku, to wielkość PKB na osobę tego wschodnioniemieckiego makroregionu w 2013 roku byłaby niższa o 2 900 euro, czyli o 12,3%, przy założeniu, że osoby najbardziej wykształcone i przedsiębiorcze, które wyemigrowały, uczestniczyłyby tylko w podziale PKB, a nie również w jego tworzeniu.

Pozytywnym zmianom poziomu PKB we wschodnich landach towarzyszył wysoki wzrost wydajności pracy, wyrażonej wartością produkcji na osobę pracującą. Prawdopodobnie zmiana ta nastąpiła na skutek znacznej redukcji zatrudnienia zarówno w przedsiębiorstwach, jak i sektorze publicznym, która z kolei przyczyniła się do unowocześniania działalności organizacji i usprawnienia metod pracy, ale także była konsekwencją tych procesów [Wendelin, 2010, s. 73]. Wydajność pracy nowych landów wzrosła z poziomu początkowego w 1991 roku w granicach od 35% w Turynгии do 57% w Meklemburgii-Pomorzu Przednim, do poziomu w 2013 roku od 76% w Turynгии do 84% w Brandenburgii [25 Jahre Deutsche Einheit, 2015, s. 36-37].

Jednocześnie wzrósł poziom przedsiębiorczości, mierzony liczbą przedsiębiorstw na 10 tys. mieszkańców. W okresie 2006-2013 wskaźnik ten zwiększył się o 6,3%, podczas gdy średnio w kraju o 3,5%. Najwyższy wzrost odnotowano w Berlinie – o 13,2%, a następnie w Meklemburgii-Pomorzu Przednim – o 8,4%, Saksonii – o 7,9%, Brandenburgii – o 6,3%, Turynгии 4,6% i Saksonii-Anhalt – 4,4%.

TABELA 5.

Liczba przedsiębiorstw na 10 tys. mieszkańców w krajach wschodnich Niemiec

Lata	Niemcy	Berlin	Brandenburgia	Meklemburgia-Pomorze Przednie	Saksonia	Saksonia Anhalt	Turynγια	Niemcy Wschodnie bez Berlina
2006	431	440	382	383	395	340	388	380
2013	446	498	406	415	426	355	406	404

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: [Statistisches Bundesamt...].

7. Przemiany na rynku pracy

Transformacji gospodarki wschodnich Niemiec towarzyszyły głębokie zmiany na rynku pracy. Liczba zatrudnionych zmniejszyła się z 6,8 mln w 1991 roku do 5,8 mln w 2013 roku. Głównym problemem wschodnich landów nadal pozostaje wysoki poziom bezrobocia, mimo prawie identycznego jak w zachodnich landach poziomu aktywności zawodowej. Stopa bezrobocia w 2014 roku ukształtowała się w landach wschodnich na poziomie 8,1%, czyli dwukrotnie wyższym w porównaniu z poziomem zachodniemieckim – 4,3%. Bez pracy w landach wschodnich pozostawało 620,9 tys. osób i w porównaniu z 1992 rokiem liczba ta zmniejszyła się o 42,1% – ponad 451 tys. osób. Najwyższą stopę bezrobocia zanotowano w Berlinie i w Meklemburgii-Pomorzu Przednim, odpowiednio: 10% i 9,7%. Prawdopodobnie przyczyny wysokiego bezrobocia w tych landach są różne. W Berlinie jest to związane ze stale utrzymującym się wysokim poziomem napływu obcokrajowców i prawdopodobnie opóźnioną w czasie ich aktywizacją zawodową, natomiast w Meklemburgii poziom bezrobocia w dużej mierze odzwierciedla stan gospodarki wyrażony najniższym w kraju PKB *per capita*.

Wskaźnik zatrudnienia ogółem zwiększył się z 61,3% w 2005 roku do 72,9% w roku 2014. Wzrosła liczba zatrudnionych w: handlu, gastronomii, komunikacji oraz sektorze finansowym, obrocie nieruchomościami i usługach dla przedsiębiorstw, a zmalała w: rolnictwie, leśnictwie i przemyśle przetwórczym [Burda, 2013, s. 195-216; Czech-Rogosz, 2004, s. 93]. Statystyczne ożywienie na rynku pracy wynika m.in. z większego udziału nowych form zatrudnienia, zwłaszcza w przypadku kobiet, tj.: w niepełnym wymiarze czasu pracy, zatrudnieniu na czas określony, zatrudnieniu za pośrednictwem agencji prac tymczasowych, zatrudnieniu przy pracach publicznych itp., określanymi jako zatrudnienie marginalne [Nyklewicz, 2012, s. 78-93].

TABELA 6.
Wskaźnik zatrudnienia, stopa bezrobocia w krajach związkowych Wschodnich Niemiec

Wyszczególnienie	Wskaźnik zatrudnienia			Stopa bezrobocia		
	2005	2014	Zmiana 2005-2014 (w p.p.)	2005	2014	Zmiana 2005-2014 (w p.p.)
Niemcy	65,5	73,8	8,3	9,4	5,1	-4,3
Niemcy Zachodnie	66,8	74,0	7,2	8,1	4,3	-3,8
Niemcy Wschodnie	61,3	72,9	11,6	15,3	8,1	-7,2
Berlin	58,6	69,0	10,4	12,1	10,0	-2,1
Brandenburgia	62,7	74,7	12,0	16,0	6,8	-9,2
Meklemburgia-Pomorze Przednie	60,8	71,1	10,3	16,2	9,7	-6,5
Saksonia	62,8	74,9	12,1	14,9	7,4	-7,5
Saksonia-Anhalt	60,4	72,9	12,5	16,7	8,9	-7,8
Turyngia	62,4	75,5	13,1	15,6	6,1	-9,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Statistisches Bundesamt...].

Nadal mało konkurencyjna gospodarka wschodnich landów, przy względnie wysokim bezrobociu, oferuje mniej atrakcyjne warunki pracy, co m.in. wyraża niski poziom wynagrodzenia. Jednak należy zauważyć, iż po zjednoczeniu Niemiec różnica w wynagrodzeniu między wschodnią a zachodnią częścią Niemiec znacznie zmniejszyła się [Burda, 2007]. W 1991 roku płace w landach wschodnich stanowiły 47% poziomu wynagrodzeń w landach zachodnich i wzrosły do około 76% w 2013 roku. Proces wyrównywania był najsilniejszy w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych. Po zjednoczeniu Niemiec najwyższy wzrost płac wystąpił w Turyngii i Saksonii-Anhalt. Pomimo wyraźnej konwergencji płac, wciąż pod tym względem utrzymywały się dysproporcje – miesięczne wynagrodzenie brutto we wschodnioniemieckich landach w 2013 roku osiągnęło 81,2% poziomu krajowego i 76% zachodnioniemieckiego [25 Jahre Deutsche Einheit, 2015, s. 69; *Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen der Länder...*, 2015, s. 22]. Wciąż dużo niższe zarobki we Wschodnich Niemczech wynikały ze struktury wielkości przedsiębiorstw. W Zachodnich landach funkcjonowało wyraźnie więcej przedsiębiorstw dużych. W krajach wschodnioniemieckich sektor produkcyjny jest reprezentowany głównie przez małe i średnie przedsiębiorstwa, a przy tym oferowane przez nie wynagrodzenie

brutto w 2014 roku stanowiło tylko 69% poziomu zachodniego, a w sektorze usług około 80%.

Znaczący wzrost wynagrodzenia bezpośrednio przyczynił się do wyraźnego zwiększenia wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Wielkość tego wskaźnika we Wschodnich Niemczech w latach 1991-2012 wzrosła o 141,7%, z 6,7 tys. euro na mieszkańca do 16,2 tys. euro. Najwyższy wzrost odnotowano w Saksonii-Anhalt – o 147%, a następnie w Saksonii – o 141,5%, Turynгии – o 138,8%, Brandenburgii – o 131,8% i Berlinie o 43%. Mimo wyraźnego zwiększenia wydatków konsumpcyjnych we Wschodnich Niemczech, to w 2012 roku wyniosły one około 80% poziomu Niemiec Zachodnich [*Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen der Länder...*, 2015, s. 28].

8. Przemiany demograficzne

Choć nastąpiła ogólna poprawa sytuacji gospodarczej wschodnioniemieckich landów (ich zauważalna konwergencja w poziomie rozwoju w stosunku do zachodnich Niemiec), to nie udaje się w pełni zwiększyć atrakcyjności landów wschodnich. Problem ten ilustrują zwłaszcza negatywne trendy demograficzne. W latach 1991-2014 populacja mieszkańców landów wschodnich zmniejszyła się o 2 004 tys. osób, podczas gdy liczba ludności ogółem Niemiec wzrosła o 923 tys. osób, a landów zachodnioniemieckich – o 2 903 tys. osób. W najwyższym stopniu zmalała liczba ludności w Saksonii-Anhalt – o 20,8%, a następnie Turynгии – 16,1%, Meklemburgii-Pomorzu Przednim – 15,5% i Saksonii 13,3%. Najmniejsze migracje ludności odnotowała, otaczająca Berlin, Brandenburgia – 3,3%, a niewielki wzrost ludności wystąpił tylko w samym Berlinie – zaledwie o 24 tys. osób – 0,7%. Ubytek ludności we Wschodnich Niemczech był spowodowany ujemnym przyrostem naturalnym i odpływem migracyjnym. W latach 1991-2013 różnica między liczbą osób wyjeżdżających a przyjeżdżających do wschodnich landów wyniosła około 1 mln ludzi, co wyraźnie wskazuje na przeciwny kierunek przepływu ludności w porównaniu z kierunkiem przepływu: kapitału, towarów, usług i nowych technologii [Burda, 2006, s. 368-369]. Najczęściej miejscem migracji były sąsiednie, zachodnie landy (np. z Saksonii Anhalt do Dolnej Saksonii, a z Turynгии do Bawarii). Odpływ mieszkańców wschodniej części Niemiec w kierunku zachodu kraju trwa nieprzerwanie od zjednoczenia, a od 2009 roku dynamika tego procesu znacznie osłabła – wyniosła około 56 tys. osób rocznie [*Bevölkerung und Erwerbstätigkeit*, 2015, s. 45]. Szczególną stratą jest to, że głównie migrują młode osoby w wieku do 30 lat, zwłaszcza kobiety. Zasadniczą przyczyną tych wyjazdów są większe możliwości pracy i kształcenia w Zachodnich Niemczech w ich licznych ośrodkach gospodarczych. W efekcie ubytku migracyjnego ludzi młodych w latach 1990-1994, liczba urodzeń we wschodnich krajach związkowych z wyłączeniem Berlina wschodniego spadła o ponad połowę, z 163 tys. do 71 tys. rocznie, wprawdzie od 2000 roku liczba urodzeń wzrosła do około 100 tys. rocznie, ale nie osiągnęła poziomu z początku lat dziewięćdziesiątych. Mimo wątpliwości niektórych badaczy, jest bardzo prawdopodobne, że z upływem czasu utrata setek tysięcy młodych, wykształconych osób będzie

już dziś wywoływać odczuwalne, negatywne konsekwencje dla przyszłej sytuacji demograficznej i rynku pracy wschodnioniemieckich landów [Götz, 2010, s. 93].

Pozytywnym zjawiskiem jest wzrost długości życia mieszkańców Wschodnich Niemiec w wyniku poprawy warunków życia i pracy, w tym jakości infrastruktury i opieki medycznej, którego jednak następstwem jest znacznie szybsze starzenie się społeczeństwa w landach wschodnich niż w pozostałej części kraju. Proces ten w latach 1991-2013 najsilniej wystąpił w Meklemburgii-Pomorzu Przednim i Brandenburgii, odpowiednio o 10% i 9,1%. W najmniejszym stopniu ludność starzeje się w Berlinie, przypuszczalnie w związku z napływem młodych obcokrajowców. Najgorsza sytuacja pod tym względem miała miejsce w Saksonii-Anhalt i Turyngii, gdzie średni wiek populacji w 2013 roku ukształtował się na poziomie 47,3 lat i 46,7 lat.

TABELA 7.
Średni wiek populacji w krajach związkowych wschodnich Niemiec

Land	1991	2013	Zmiana 1991-2013
Niemcy	39,4	44,2	4,8
Berlin	39,2	42,8	3,6
Brandenburgia	37,5	46,6	9,1
Meklemburgia-Pomorze Przednie	36,3	46,3	10,0
Saksonia	39,8	46,6	6,8
Saksonia-Anhalt	38,8	47,3	8,5
Turyngia	38,3	46,7	8,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [25 Jahre Deutsche Einheit, 2015, s. 21].

Niekorzystne tendencje demograficzne są zwłaszcza widoczne w zmianach struktury grup ekonomicznych – zmniejszaniu się liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym, przy jednoczesnym wzroście liczby osób w wieku poprodukcyjnym. Łączny udział pierwszych dwóch grup w landach wschodnich zmniejszył się z 82,4% w 1991 roku do 71,9% w 2014 roku, a trzeciej, obejmującej ludność w wieku poprodukcyjnym, zwiększył się z 17,6% do 28,1%. Największy wzrost udziału ludności w wieku poprodukcyjnym wystąpił w Meklemburgii-Pomorzu Przednim – o 13 p.p., w Saksonii-Anhalt – o 11,6 p.p., Turyngii – o 11,1 p.p., a najmniejszy w Berlinie – o 5,9 p.p. W tym stołecznym landzie, podobnie jak w innych dużych wschodnioniemieckich miastach, udział ludności w wieku poprodukcyjnym w 2014 roku był niższy niż średnio w kraju. Należy sądzić, że jest to miara atrakcyjności tych miast, które oferują różnorodne miejsca kształcenia i pracy głównie dla ludzi młodych przede wszystkim z zagranicy, ale także, choć w mniejszym stopniu, z innych landów. Niewątpliwie słusznie zauważył Harald Uhlig, że malejąca liczba osób w wieku produkcyjnym w połączeniu z rosnącymi wydatkami na emerytury i opiekę zdrowotną dla osób starszych w przyszłości będzie negatywnie wpływać na tempo wzrostu gospodarczego Wschodnich Niemiec [Uhlig, 2006, s. 383-385].

TABELA 8.

**Wielkość, struktura ludności według grup ekonomicznych w krajach
związkowych Wschodnich Niemiec**

Landy	1991				2014				Ludność 2014/1991 (w %)
	Ludność (w tys.)	Grupy ekono- miczne (w %)			Ludność (w tys.)	Grupy ekono- miczne (w %)			
		1	2	3		1	2	3	
Niemcy	80 275	19,3	62,5	18,2	81 198	16,1	59,5	24,3	1,1
Zachodnie Niemcy	62 320	18,7	62,9	18,4	65 223	16,5	59,8	23,7	4,7
Wschodnie Niemcy bez Berlina	14 509	22,5	59,9	17,6	12 505	14,4	57,5	28,1	-13,8
Berlin	3 446	18,6	65,1	16,4	3 470	15,5	62,2	22,2	0,7
Brandenburgia	2 543	23,4	57,9	18,7	2 458	14,7	58,3	27,0	-3,3
Meklemburgia- Pomorze Przed- nie	1 892	25,1	61,1	13,8	1 599	14,4	58,8	26,8	-15,5
Saksonia	4 679	21,4	59,5	19,1	4 055	14,6	56,6	28,8	-13,3
Saksonia-Anhalt	2 823	21,7	60,8	17,4	2 236	13,6	57,4	29,1	-20,8
Turyngia	2 572	22,5	60,6	16,9	2 157	14,2	57,8	28,0	-16,1

Cyfra 1 oznacza grupę ludności w wieku przedprodukcyjnym, 2 – w wieku produkcyjnym, 3 – w wieku poprodukcyjnym.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [25 Jahre Deutsche Einheit, 2015, s. 21].

9. Podsumowanie

Przeprowadzona analiza pozwala na sformułowanie kilku, poniższych wniosków.

1. Podstawowym dokumentem politycznych założeń rozwoju landów wschodnich był program *Wspólne Dzielno Ożywienia Wschodu*. Zakładał on tworzenie we Wschodnich Niemczech struktury gospodarczej zdolnej do konkurencji na arenie międzynarodowej. Uznano w nim również, że niezbędne przekształcenia strukturalne i wyrównywanie różnic w rozwoju gospodarczym i infrastrukturalnym między wschodem a zachodem Niemiec będą wymagały dużego wsparcia finansowego z różnych źródeł.
2. Początkowo większość transferów finansowych w ramach pomocy przeznaczano na cele socjalne. Chodziło o: akceptację trudnych decyzji politycznych wywołujących utratę miejsc pracy i dochodów, niedopuszczenie do niepokojów społecznych oraz ograniczenie skali spodziewanej emigracji na zachód kraju. Konieczne było również wsparcie budżetów władz lokalnych, stanowiące kompensację niskich wpływów podatkowych wynikających z procesu transformacji przedsiębiorstw, a jednocześnie niedopuszczenie do zbyt dużego ograniczenia poziomu wydatków publicznych. Istotną część pomocy przeznacza-

- czono na modernizację i rozbudowę, wyraźnie zaniedbanej i zniszczonej, infrastruktury oraz budynków o standardzie odbiegającym od poziomu w zachodnich landach. Kwestia ta wiązała się z usunięciem dostrzeganych na każdym kroku różnic w jakości życia i związanych z nimi uciążliwościami, co także mogło skłaniać mieszkańców Wschodnich Niemiec do emigracji. Po 2000 roku priorytetem realizowanej polityki rozwoju stało się wsparcie finansowe przedsiębiorstw przemysłowych, zwłaszcza dużych, jako „lokomotywy” rozwoju funkcjonujących w kapitałochłonnych sektorach, tj.: chemicznym, motoryzacyjnym, mikroelektronicznym.
3. Udzielona pomoc przyczyniła się do przyspieszenia wzrostu gospodarczego wschodnich landów. Wyraźnej poprawie uległ stan infrastruktury, przede wszystkim sieć dróg i autostrad oraz tkanka mieszkaniowa, zwiększyły się dochody i podniósł się poziom życia, powstały nowe i w pewnej części nowoczesne przedsiębiorstwa, wzrosło zatrudnienie w sektorach pozarolniczych, szczególnie w produkcji, budownictwie i usługach rynkowych, a spadło w rolnictwie, co wpłynęło na zwiększenie wydajności pracy. Głównie z tych powodów, w ciągu ostatnich 22 latach PKB w przeliczeniu na mieszkańca wschodniemieckich landów zwiększył swój udział w wielkości PKB landów zachodnich z 33,1% w 1991 roku do 66,6% w 2013 roku. Stopa bezrobocia spadła z 19,2% w 2005 roku do rekordowo niskiego poziomu, jak na Wschodnie Niemcy – 8,1% w 2014 roku. Spośród sześciu wschodnich krajów związkowych najwyższą wartość tego wskaźnika osiągnął region metropolitalny Berlin-Brandenburgia i Saksonia. Średni poziom PKB na osobę tych regionów w 2013 roku wynosił 26 206 euro, tj. 74% wielkości Zachodnich Niemiec.
 4. W całym analizowanym okresie wprawdzie zmniejszyły się dysproporcje w poziomie rozwoju między wschodnimi a zachodnimi landami, to jednak nadal dzieli je wyraźny dystans w podstawowych wskaźnikach ekonomicznych. W 2013 roku PKB w przeliczeniu na mieszkańca na Wschodzie Niemiec pozostawał o jedną trzecią mniejszy niż na zachodzie kraju, wydajność pracy była mniejsza o około 20%, poziom bezrobocia prawie dwa razy większy, a przeciętne wynagrodzenie niższe o 24%. W dalszym ciągu najłatwiejszym i najpewniejszym sposobem uzyskania miejsca pracy przez mieszkańców wschodniemieckich landów jest wyjazd zarobkowy na zachód kraju.
 5. Mimo ogólnych sukcesów w przyspieszeniu rozwoju gospodarczego i społecznego wschodnich landów, pozostały trudne i ważne problemy do rozwiązania. Wciąż Wschodnie Niemcy opuszczają zwłaszcza osoby młode, najbardziej przedsiębiorcze i wykształcone, w konsekwencji pogłębiają się niekorzystne tendencje demograficzne, następuje szybsze starzenie się społeczeństwa, zmniejsza się gęstość zaludnienia. W znacznej mierze zjawiska te mogą wpływać na przyszłe warunki rozwoju wschodniej części Niemiec i stanowić barierę w rozwoju jej gospodarki, jak również ograniczać możliwości rozwiązywania problemów społecznych. W związku z tym, należy konsekwentnie kontynuować

politykę rozwoju wschodnioniemieckiego makroregionu i umiejętnie dobierać narzędzia umożliwiające pokonanie zarówno dotąd występujących, jak i pojawiających się nowych barier rozwoju.

Literatura

- 25 Jahre Deutsche Einheit, 2015, Statistische Ämter des Bundes und der Länder, Bundesamt, Wiesbaden.
- Acocella N., 2002, *Zasady polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bevölkerung und Erwerbstätigkeit, 2015, Statistisches Bundesamt, Wiesbaden.
- Brocka-Palacz B., 2008, *Wspieranie rozwoju gospodarki wschodniej części Niemiec – zamierzenia, instrumenty, efekty*, Instytut Gospodarki Światowej, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.
- Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, <http://www.bmwi.de/> (data dostępu: 15.07.2016).
- Burda M., 2006, *Factor Reallocation in Eastern Germany after Reunification*, "The American Economic Review", vol. 96/2.
- Burda M., 2007, *What Kind of shock was it? Regional Integration and Structural Change in Germany After Unification*, Kiel Institute for the World Economy, Working Papers 1306.
- Burda M., 2013, *The East German Economy in the Twenty-First Century*, [in:] *The East Germany Economy, 1945-2010. Falling Behind or Catching up*, H. Berghoff, U. A. Balbier (eds.), Cambridge University Press, Cambridge.
- Ciechanowski P., 2001, *Berlin – globalna metropolia? Między mitem a rzeczywistością*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 1(5).
- Cobesion Policy and Germany*, 2014, European Commission.
- Czech-Rogosz J., 2004, *Gospodarka wschodnich Niemiec w 12 lat po zjednoczeniu – niedokończony proces unifikacji gospodarczej. Wybrane problemy*, [w:] *Unifikacja gospodarek europejskich: szanse i zagrożenia*, A. Manikowski, A. Psyk (red.), Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Czech-Rogosz J., 2007, *Wielka koalicja wobec unifikacji gospodarek wschodnich i zachodnich landów RFN*, [w:] *Polityka gospodarcza państwa*, D. Kopycińska (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Czykier-Wierzba D., 2003, *Wykorzystanie środków z funduszy strukturalnych w zacofanych regionach Unii Europejskiej w latach 2000-2006*, Biuletyn NBP „Bank i Kredyt”, nr 6.
- Der Finanzplan des Bundes 1994 bis 1998. Unterrichtung durch Bundesregierung*, Deutscher Bundestag, nr 12/8001.
- Die Explosion des Wohlstands. Schneller Wohlstandssprung*, 2004, „Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung”, 19/09, nr 38.
- Förderperiode 2007-2013*, Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, <http://www.bmwi.de/DE/Themen/Europa/Strukturfonds/foerderperiode-2007-2013.html> (data wejścia: 25.02.2016).

- Förderperiode 2014-2020, Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, <http://www.bmwi.de/DE/Themen/Europa/Strukturfonds/foerderperiode-2014-2020.html> (data wejścia: 25.02.2016).
- Götz M., 2010, *Podstawowy model nowej ekonomii geograficznej a przypadek Niemiec – próba oceny*, „Studia Ekonomiczne”, nr 1(LXIV).
- Jansen H., 2004, *Transfers to Germany's eastern Länder. a necessary price for convergence or a permanent drag?*, ECFIN Country Focus, vol. 1/16.
- Kamiński F., 2007, *Kierunki i efekty polityki regionalnej w Niemczech na przykładzie wspólnego zadania Gemeinschaftsaufgabe „Poprawa struktury gospodarczej”*, Instytut Gospodarki Światowej, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa.
- Kirbach M., Schmiedeberg C., 2008, *Innovation and Export Performance: Adjustment and Remaining Differences in East and West German Manufacturing*, “Economics of Innovation and New Technology”, vol. 17(5).
- Kołodko G. W., 2008, *Wędrujący świat*, Wydawnictwo Pruszyński i S-ka, Warszawa.
- Krätke S., 2000, *Czy Berlin zmierza ku metropolii globalnej?*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 1(1).
- Moszyński M., 2011, *Zjednoczone Niemcy – dwie dekady konwergencji*, [w:] *Procesy integracyjne i dezintegracyjne we współczesnej gospodarce*, „Ekonomia i Prawo”, cz. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń.
- Nyklewicz K., 2012, *Regionalne dysproporcje w rozwoju atypowych form zatrudnienia w Niemczech*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 4 (50).
- Pastuszka S., 2010, *Cele i priorytety Strategii Lizbońskiej w latach 2000-2020. Analiza porównawcza*, „Optimum. Studia Ekonomiczne”, nr 3(47).
- Pastuszka S., 2014, *Intwencjonizm czy liberalizacja w polityce regionalnej*, „Gospodarka Narodowa”, nr 6.
- Pastuszka S., 2015, *Przyczyny i skutki niedorozwoju społeczno-gospodarczego południowych Włoch*, „Samorząd Terytorialny”, nr 12.
- Piasecki R., 2007, *Ekonomia rozwoju*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Popławski K., 2011, *Niemcy wobec Wieloletnich Ram Finansowych Unii Europejskiej na lata 2014-2020. Uwarunkowania i interesy*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa.
- Quehenberger M., 2000, *Ten years after: Eastern Germany's convergence at a halt ?*, [in:] *Regional development in Europe. An assessment of policy strategies*”, Cahiers Papers, European Investment Bank, no. 1.
- Ragnitz J., 2005, *Solidarpakt II: Zweckentsprechende Mittelverwendung nicht in Sicht*, „Wirtschaft im Wandel”, nr 9.
- Rewitalizacja miast w Niemczech. Tom 3*, 2009, M. Bryx, A. Jadach-Sepiolo (red.), Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
- Smętkowski M., 2012, *Wschodnie obszary problemowe i ich trajektorie rozwojowe na przykładzie Polski i Niemiec*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 4 (50).
- Statistisches Bundesamt, <https://www-genesis.destatis.de/genesis/online> (data dostępu: 15.07.2016).
- Statistisches Jahrbuch*, 2014, Deutschland und Internationale, Statistisches Bundesamt, Wiesbaden.

- Strubelt W., 2010, *Policy lessons from the reconstruction of East Germany: the former German Democratic Republic*, [in:] *Regional Development in Central and Eastern Europe: development processes and policy challenges*, G. Gorzelak, J. Bachtler, M. Smętkowski (eds.), Routledge, London – New York.
- Uhlig H., 2006, *Regional labor market, network externalities and migration: the case of German reunification*, "American Economic Review", no. 96.
- Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen der Länder, Zusammenhänge, Bedeutung und Ergebnisse*, 2015, Statistische Ämter der Länder, Stuttgart.
- Wegner M., 1996, *Die deutsche Einigung oder das Ausbleiben des Wunders. Sechs Jahre danach: eine Zwischenbilanz*, „Aus Politik und Zeitgeschichte“, B/40/96.
- Wendelin S., 2010, *Policy lessons from the reconstruction of East Germany: the former Germany Democratic Republic*, [in:] *Regional development in Central and Eastern Europe: development processes and policy challenges*, Routledge, London.
- Wirtschaftsdaten. Neue Bundesländer*, 2015, Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, Berlin, Stand.
- Zjednoczone Niemcy. Bilans przemian ekonomicznych, społecznych i politycznych (1990-2002)*, 2004, P. Kalka, J. Kiwerska (red.), Instytut Zachodni, Poznań.